

FRANJEVCI I NJIHOVI SAMOSTANI U HUMU

Dijana KORAC

Autorica u radu razmatra dolazak i djelovanje franjevaca u Humskoj zemlji, važnost osnivanja njihovih samostana, a osim njih dotiče se i djelovanja svećenika glagoljaša u Humu. Samostani u Humu podizani su od sredine 14. pa do sredine 15. stoljeća, a podignuti su u Stonu, Novom, Imotskom, Mostaru i Ljubuškom. Ti su samostani postali trajna i učinkovita uporišta Katoličke crkve. Franjevci su svojim djelovanjem pokrili cijeli bosansko-humski prostor s izuzetkom istočnog dijela Humske zemlje. Iako je zasluga franjevaca za održavanje katolicizma na ovom prostoru nedvojbeno velika, ne treba zanemariti ni rad svećenika glagoljaša.

KLJUČNE RIJEČI: *Hum, franjevci, samostan, popovi glagoljaši, katolicizam.*

Uvod

Nakon osnivanja bosanske franjevačke provincije, franjevci osnivaju svoje samostane. Budući da je Hum u to vrijeme bio pod vlašću bosanskoga bana, vjerojatno su franjevci pritom uzimali u obzir i Humsku zemlju. Samostani u Humu podizani su od sredine 14. do sredine 15. stoljeća, a osnovani su u Stonu, Novom, Imotskom, Mostaru i Ljubuškom. Ti su samostani znatno pridonijeli očuvanju katolicizma na tom prostoru. Iz popisa samostana vidi se da franjevci svojim djelovanjem nisu pokrili cijeli prostor Huma. Na području zapadnog Huma veliku su potporu imali u vlasteoskoj obitelji Jurjevića-Vlatkovića. Osim franjevaca, u Humu su djelovali i svećenici glagoljaši. Franjevci su u njima pronašli veliku potporu, ali se ipak između njih daju naslutiti i neke razmirice.

1. Dolazak franjevaca u Humsku zemlju

Na područje Humske zemlje, dok nije došlo pod vlast bosanskoga bana, franjevci su dolazili iz samostana u hrvatskim primorskim krajevima (Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar itd.), jer nema dokaza da je tijekom 13. stoljeća neki franjevački samostan osnovan na području Bosne i Huma. Važan trenutak za djelovanje franjevaca bio je osnutak Bosanske vikarije. Bosanska je vikarija od osnutka 1339./1340. godine bila samostalna redovnička pokrajina,

koja je neposredno ovisila o vrhovnom starješini franjevačkog reda. Iz početka je general reda imenovao i potvrđivao namjesnike svake tri godine, nakon čega bi posebni pohoditelj (*visitator*) obišao vikariju. *Dendeški ljetopis* spominje izbor vikara na zborovima braće u Bosanskoj vikariji od 1411. godine i dalje. Bosanska je vikarija nosila to ime sve do 1517. godine, kada je dobila status provincije.¹

Prvi popis samostana Bosanske vikarije sastavljen je oko 1380. godine, a sačuvan je u djelu o životu sv. Franje, talijanskog pisca fra Bartolomeja iz Pize, koji navodi da je Bosanska vikarija obuhvaćala mnoge krajeve Ugarske i Hrvatske, daleko izvan granica Bosne, i da je imala 35 samostana² razdijeljenih u 7 kustodija: Duvanjska, Grebenska, Bosanska, Usorska, Mačvanska, Bugarska (prostor oko Beograda) i Kovinska (prostor oko Smedereva).³ U Duvanjskoj se kustodiji navode samostani u Stonu, Novom, Imotskom, Cetini i Glamoču.⁴ Papa Nikola V. smanjio je opseg Bosanske vikarije 14. svibnja 1447., ali se ona i nakon toga prostirala od rijeke Drave do Jadranskog mora.⁵

Nakon osnivanja Bosanske vikarije, počinju se osnivati samostani, no ne može se točno odrediti kada su izgrađeni. Kada su franjevci osnovali vikariju u Bosni, Humska je zemlja bila već oko 17 godina sastavni dio Bosanske banovine, pa se zbog toga nameće zaključak da su, osnivajući svoje samostane, morali uzimati u obzir i područje Huma, iako za to nema dokaza u izvorima. Samostani u Humskoj zemlji podizani su od sredine 14. pa do sredine 15. stoljeća. Iz popisa Bosanske vikarije vidi se da su franjevci svojim djelovanjem pokrili cijeli bosansko-humski prostor, s izuzetkom istočnog dijela Humske zemlje. Najistočniji samostan bio je u Novom, a podignuti su i u Stonu, Konjicu, Mostaru, Ljubuškom i Imotskom.⁶

Odgovor na pitanje zašto su franjevci po svom dolasku osnivali samostane u zapadnom Humu, a ne u istočnom dijelu Humske zemlje, vjerojatno je u različitosti crkvene jurisdikcije u istočnim dijelovima Humske zemlje. Istočni dio Huma u političkom pogledu predstavljao je zasebno vojvodstvo s vlastitim političkim, pa i kulturnim tradicijama. Na području istočnog dijela Humske zemlje djelovali su svećenici, bilo dijecezanski bilo redovnici (isusovci i franjevci), s jurisdikcijom dubrovačkog nadbiskupa. Južne i istočne dijelove Humske zemlje pastorizirao je kotorski biskup. Nakon pripojenja tih krajeva pod

¹ Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna. Razvoj i uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.–1735.*, Hrvatski povijesni institut, Rim, 1968., str. 89–90; Josip SOPTA, »Franjevci Bosanske vikarije na području Dubrovnika«, u: *Hercegovina*, 6–7 (14–15), Mostar, 2000.–2001., str. 175.

² Postoji mišljenje da fra Bartol nije ubilježio barem jednu trećinu samostana. Usp. Marijan ŽUGAJ, »Bosanska vikarija i franjevci konventualci«, u: *Croatica christiana periodica*, XIII/24, Zagreb, 1989., str. 18.

³ Julijan JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I., »Prva hrvatska tiskara« Kramarić i M. Raguž, Sarajevo, 1912., str. 37–38; Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 33.

⁴ *Custodia Dalmae habet locum Stagni, locum Novi Castris, locum In Monte, locum Cetinae, locum Betuzae et locum Lamoc.* Bazilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*, Ziral, Mostar – Zagreb, 2001., str. 13; Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 228; Julijan JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, str. 37.

⁵ Krunoslav DRAGANOVIĆ, »Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni«, u: *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, HKD Napredak, Sarajevo, ³1998., str. 757; Eusebius FER-MENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium, Zagrabiae, 1892., str. 203–204; Andrija NIKIĆ, *Franjevci u Hercegovini u doba fra Matije Divkovića (1563–1631)*, Zavičajna knjižnica, Mostar, 1985., str. 22.

⁶ Julijan JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, str. 33–39.

bosansku vlast njima je upravljao trebinjski biskup, vjerojatno otkad je na tu čast imenovan Ratko, protovestijar na dvoru kralja Tvrtka.⁷

Osim toga, franjevci su u zapadnom Humu pronašli potporu kod vlasteoske obitelji Jurjevića-Vlatkovića, za koje su obavljali razne svjetovne poslove, te se u njihovim ispravama nalaze kao »čuvari vjere gospodske«. O njihovu odnosu najbolje svjedoči povelja Jurja Vojsalića vlasteli Jurjevićima od 12. kolovoza 1434.,⁸ u kojoj se franjevci navode kao jamci. U povelji se jamči sve što se Jurjevićima njome daje i potvrđuje posjede kao plemenito, te da im se ništa ne može oduzeti »što ih ne bi upitao (G)ospodin vikar s fratri i s nami naši dobre lud'e za što bi dostoino plemenitim ludem glave osići i nih, plemenščine uzeti«. Juraj Vojsalić je to učinio, zadao im je »vjeru« i predao ih u ruke crkvene, na način »i sa svim tim više pisanim predasmo ih u ruke gospodina Žuvana⁹, i svakom vikaru koih vikara, i svim braći fratrima svete crkve katoličke vjere rimske, reda Svetog Franciska, da ih oni čuvaju i obaraju u svemu tom zakonu crkvenom.«¹⁰

Učvršćivanju franjevacu i podizanju njihovih samostana najviše je doprinio nagli razvoj naselja u drugoj polovini 14. stoljeća. Za razliku od pripadnika Crkve bosanske, koji su boravili po selima, franjevci se nastanjuju po gradskim naseljima, gdje podižu i samostane. Kako je, prema regulama sv. Franje, njihovo osnovno načelo pokretljivost, oni su se naseljavali u gradovima, gdje im se pružala mogućnost da utječu na stanovništvo.¹¹

Po svojim uredbama franjevci su svugdje bili obvezni brinuti se za odgoj domaćeg klera. To se u Bosni i Humu prakticiralo od osnutka vikarije, a vjerojatno i prije. U početku su slali mladiće u matičnu provinciju Slavoniju, poslije su početne i druge škole završavali u domaćim kućama, a potom odlazili u inozemstvo na studij filozofije i teologije. Budući da po *Narbonskim uredbama* franjevci nisu mogli biti ređeni za svećenike ako nisu znali latinski jezik, podmladak su po svojim kućama u Bosni poučavali latinski. Časoslov i neke druge molitve molili su na latinskom, a međusobno su govorili slavenski. Tako su bili povezani sa svim zbivanjima u Katoličkoj crkvi, mogli su crpsti katolički nauk na izvorima na latinskom jeziku i zagovarali su zapadnu, europsku kulturu na tlu Bosne i Huma.¹²

⁷ Srećko M. DŽAJA, »Od bana Kulina do austro-ugarske okupacije«, u: *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini*, Hrvatsko kulturno društvo »Napredak«, Sarajevo, 1993., str. 56; Ivica PULJIĆ, »Crkvene prilike u srednjovjekovnoj Humskoj zemlji«, u: *Zbornik znanstvenog simpozija Povijest hrvatskog Počitelja*, Općinsko poglavarstvo Čapljina – Mala ma Zagreb, Čapljina – Zagreb, 1996., str. 136, prema bilj. 193.

⁸ Isprava se danas čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku. Ispravu su objavili: Pavle KARANO-TVRTKOVIĆ, *Srpski spomenici ili stare hrissouvlje, diplome, povelje i snošenja bosanskih, serbskih, hercegovačkih, dalmatinskih i dubrovačkih kraljeva, careva, banova, despota, knezova, vojvoda i vlastelina*, U tipografiji Knjažestva Serbie, Beograd, 1847., str. 199; F. MIKLOSICH, *Monumenta Serbica ...*, str. 377–379; Karlo JURISIĆ, *Katolička Crkva ...*, str. 13, bilj. 100; Marko VEGO, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo, 1982., str. 181–182. Faksimil i transkribirani tekst na latinici s prevedenim pojedinim riječima na suvremeni hrvatski jezik. Ispušten je dio intitulacije. Prijevod na hrvatski jezik: Milko BRKOVIĆ, »Značaj i važnost dviju bosansko-humskih isprava za povijest makarskog primorja u XV. stoljeću«, u: *Croatia christiana periodica*, 39, Zagreb, 1997., str. 15–17.

⁹ Riječ je o fra Ivanu Korčulaninu, vikaru Bosne Srebrene (oko 1429.–1435.). O fra Ivanu vidi: Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna ...*, str. 88–91.

¹⁰ F. MIKLOSICH, *Monumenta Serbica ...*, str. 378–379.

¹¹ Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, »Franjevci u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne«, u: *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost*, 3, Sarajevo, 1995., str. 33; Sima ČIRKOVIĆ, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964., str. 111.

¹² Andrija ZIRDUM, »Franjevci i bosansko-humski krstjani«, u: *Fenomen »krstjani« u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Institut za istoriju u Sarajevu – Hrvatski institut za povijest, Sarajevo – Zagreb, 2005., str. 520, 524–525.

Bosanski su franjevci zbog desetine imali poteškoća sa splitskim nadbiskupom Dujmom, koji ih je optužio da mu u Humskoj zemlji otimaju desetinu i neka druga podavanja koja mu pripadaju. Papa je taj slučaj povjerio Nikoli, opatu Benediktinskog samostana sv. Ivana Krstitelja u Trogiru. On je ekskomunicirao vikara Bosanske vikarije fra Matiju, koji se protiv te presude prizvao na papino sudište u Rimu.¹³ Kustos Cetine fra Blaž Dubrovčanin, zajedno s bosanskim vikarom fra Matijom Englezom, podnio je 1417. godine tužbu u Rim protiv zahtjeva splitskog nadbiskupa Dujma da mu franjevački samostani u Humu plaćaju crkvenu desetinu. Parnicu je na rimskom sudu 1419. godine zastupao novi kustos Cetine fra Martin Vukovčanin s fra Ivanom Korčulanskim, i dobio parnicu.¹⁴

U početku njihova djelovanja na ovom prostoru svećenici su bili stranci. Kasnije će u franjevački red na području Huma početi pristupati i domaći ljudi. Da taj proces nije išao brzo, govori i činjenica što su među potpisnicima zaključaka kapitula, održanog 7. rujna 1464. na Pašmanu, samo dvojica iz Bosanske vikarije, i to fra Mijo iz Glamoča i fra Augustin iz Humske zemlje.¹⁵

O svećenicima koji su djelovali na području Huma nemamo mnogo podataka u izvorima. Najviše podataka možemo pronaći o onim svećenicima koji su djelovali u Drijevimama, gdje su puk podjednako duhovno opsluživali svjetovni svećenici i redovnici. Ti se svećenici spominju u ispravama u dubrovačkom arhivu, i to kao svjedoci u oporukama, kao sastavljači oporuka, kao dužnici obrtnika itd. Vjernici ih redovito spominju u oporukama, a ostavljali su im novčane legate i druge vrijednosti, kao što su predmeti od plemenitih metala, posebno onih sakralnog i obrednog karaktera, a neki su im ostavljali čak i kuće.¹⁶ U povijesnim je vrelima ostalo zabilježeno da su upravnici carine i carinici u Drijevimama izdvajali 1 do 3 modija soli za potrebe franjevaca u Humu, Bišću, Imotskom, Ljubuškom i Konjicu.¹⁷

Zasluga franjevaca za održanje katolicizma na ovim prostorima nesumnjivo je velika. Rad franjevaca hvalili su mnogi bosanski vladari, velikaši, papinski legati i drugi. Tako je legat Toma Tommasini pisao Ivanu Kapistranu 1451. godine da »manihejci«, kako on naziva pripadnike Crkve bosanske, pred franjevcima iščezavaju poput voska na suncu.¹⁸

¹³ Usp. Bonicije RUPČIĆ, »Značenje 'Dubia' fra Bartola iz Alverne iz god. 1372/1373. za povijest Bosne«, u: *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU*, 15, Zagreb, 1988., str. 86.

¹⁴ Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 237.

¹⁵ Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 262.

¹⁶ Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), *Lettere di Levante*, sv. 3, fol. 45, 21. 4. 1382., fol. 71, 15. 5. 1383.; *Distributiones Testamentorum* (dalje: *Distr. Test.*), sv. 4, fol. 75, 28. 1. 1376.; *Distr. Test.*, sv. 6, fol. 184', 13. 6. 1405.; *Testamenta Notariae* (dalje: *Test. Not.*), sv. 8, fol. 76', 24. 9. 1385.; *Test. Not.*, sv. 9, fol. 66, 5. 2. 1405.; *Test. Not.*, sv. 11, fol. 80', 4. 2. 1423.; *Test. Not.*, sv. 11, fol. 104, 22. 5. 1424.; *Test. Not.*, sv. 11, fol. 122, 16. 4. 1425.; *Lamenta de foris* (dalje: *Lam. de foris*), sv. 6, fol. 164', 23. 10. 1425.; *Test. Not.*, sv. 14, fol. 84'-85, 23. 10. 1449.; *Test. Not.*, sv. 18, fol. 95', 17. 11. 1464.; *Diversa Cancellariae* (dalje: *Div. Canc.*), sv. 30, fol. 169', 9. 1. 1383. Josephus GELCICH (ur.) *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, JAZU, Monumenta spectantia historiam Sclavorum meridionalium, vol. XXVIII, sv. IV, Zagrabiae, 1896., 154. DAD, *Distr. Test.*, sv. 4, fol. 75, 28. 1. 1376. Usp. Marijan SIVRIĆ, »Srednjovjekovna župa Luka«, u: *Srednjovjekovne humske župe*, Ziral, Mostar, 1999., str. 101. U dubrovačkom arhivu ima puno ovakvih primjera.

¹⁷ DAD, *Acta Minoris Consilii* (dalje: *Cons. Min.*) sv. 4, fol. 254, 5. 6. 1429., fol. 279, 19. 11. 1429.; *Cons. Min.*, sv. 6, fol. 226, 15. 2. 1435.; *Cons. Min.*, sv. 7, fol. 170', 14. 11. 1437.; fol. 200', 20. 2. 1438.; *Cons. Min.*, sv. 8, fol. 130, 11. 2. 1440. Usp. Đuro TOŠIĆ, *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987., str. 197.

¹⁸ Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 119, bilj. 320.

Unatoč tomu, može se reći da su te zasluge, ipak, često preuveličavane, pa su takve informacije mnogi povjesničari različito tumačili. Tako neki povjesničari tezu o vrlo skromnim rezultatima franjevačkog djelovanja u prva tri desetljeća nakon osnivanja Bosanske vikarije temelje na pismu pape Grgura XI. iz 1373. godine, u kojem piše da su gotovo svi stanovnici u Bosni »šizmatici heretici«, osim onih koje su franjevci obratili.¹⁹ Takvu informaciju papa je ipak morao dobiti od nekoga tko je bio sklon franjevcima. Papa Urban VI., bulom od 22. prosinca 1378., daje franjevačkoj vikariji u Bosni više povlastica, potičući ih na izgradnju crkava, tako što vjernicima koji sagrade crkve od kamena ili drveta obećava oprostjenje grijeha.²⁰ S druge strane, u prilog velikim zaslugama franjevaca ide izjava fra Bartola iz Pize, koji navodi da su franjevci obratili 500.000 nevjernika na katoličku vjeru.²¹ Teško je vjerovati u tu izjavu ako se ima na umu podatak da su neki redovnici odlazili iz vikarije, zbog čega je papa Bonifacije IX. 7. ožujka 1402. zabranio franjevcima da bez pismene dozvole njihova vikara napuštaju područje misionarskog djelovanja.²²

Iako se u franjevačkim izvješćima može naslutiti i pomalo hvalisanja, o njihovu uspjehu govori i carigradski patrijarh Genadije Skolaris (1453.–1459.), koji je imao više razloga da franjevcima zavidi na njihovu uspjehu nego da ih hvali. U pismu iz vremena od 1454.–1456. godine, govoreći o Stjepanu Vukčiću, Skolaris spominje i franjevačku djelatnost te piše: »I kao što neki latinski učitelji učiniše, kad su došli u jedan dio Bosne i tamo mnoge od kutugera učinili podložnicima Rimske crkve, tako je i on uznastojao da samovladara hercega u drugom dijelu Bosne – i koje god je tamo mogao – učiniti pravoslavnim kršćanima, podložnicima naše Crkve.«²³

Posebno su isticane njihove zasluge u pastorizaciji Pelješca i Stona. Osim franjevaca, oko privođenja stanovništva Pelješca u krilo Katoličke crkve radili su i dubrovačka vlada te korčulanski biskup. Mnogi su pretjerali u isticanju svojih zasluga za obraćenje tog pučanstva. U tekstu franjevačke spomenice iz 1394. godine, između ostaloga piše da je ova zemlja, prije nego što je došla pod dubrovačku vlast, bila podložna »šizmaticima i patarenima«, gotovo tristo godina, te da u njoj nema ni spomena katoličkoj vjeri, nego su u njoj obitavali kaluđeri, raški svećenici.²⁴ Na osnovi papinske bule iz 1420., u kojoj se kao stanovnici Stonskog rata spominju samo nevjernici (infideles), a pravoslavni se uopće

¹⁹ Pismo pape Grgura XI. tiskano je u: Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XIV, Zagreb, 1916., str. 494. Usp. Jaroslav ŠIDAK, »Franjevačka 'Dubia' iz 1372/73. kao izvor za povijest Bosne«, u: *Istorijski časopis*, 20, Beograd, 1955., str. 216–217; Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978., str. 282.

²⁰ Gregor ČREMOŠNIK, »Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije«, u: *Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine*, 3, Sarajevo, 1955., str. 21–24; Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja ...*, str. 282–283.

²¹ Dominik MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Ziral, Chicago – Roma – Zürich – Toronto, ²1979., str. 213, bilj. 98.

²² D. Mandić prvi je upozorio na takav nesklad. Usp. Dominik MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 179, bilj. 333.

²³ Pismo carigradskog patrijarha Genadija tiskano je u: Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. st.)*, Barbat, Zagreb, 2003., str. 319–325.

²⁴ »Cum illa terra, antequam perveniret ad manus dominorum de Rhacusio, fuerit subiecta schismaticis et Patarenis per annos forte trecentos, nec erat mentio ibi de cultu catholicae fidei, immo Calughieri et sacerdotes rasiani ibi habitabant.« Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 54–55. Cijeli je tekst tiskan u: Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. VI., Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1800., str. 335–336; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 54–56.

ne spominju, može se zaključiti da je riječ o pretjerivanju franjevacu u pohvali vlastitih zasluga.²⁵

Iako je njihova zasluga za održavanje katolicizma vrlo velika, ne treba zanemariti ni rad popova glagoljaša. Iako u historiografiji postoji mišljenje da na tlu srednjovjekovne Bosne osim franjevacu nije postojao svjetovni niti drugi kler,²⁶ svjetovnih je svećenika bilo, posebno po biskupijama koje su se prostirale rubovima bosanske države, osobito u Trebinjskoj i Stonskoj biskupiji. Nepobitna je činjenica da su svećenici glagoljaši 1340. godine, kada je osnovana franjevačka Bosanska vikarija, bili aktivni u Zahumlju, Krajini i Zapadnim stranama, gdje se spominju i 1372. godine.²⁷

Prije dolaska franjevacu postojale su župe sa župnicima glagoljašima, koji su bogoslužje obavljali na staroslavenskome crkvenom jeziku i većinom su bili nedovoljno obrazovani, što nije bilo neuobičajeno. I u Europi su u srednjem vijeku župnici po seoskim župama bili slabo obrazovani i siromašni, te su živjeli sličnim životom kao i njihovi župljani.²⁸

Premda su franjevci po svom dolasku radili iskreno i zauzeto, te s više ili manje umješnosti prihvaćali dostignuća i običaje puka, dugo su ostali pridošlice, sve dok u Bosni nisu odgojili domaći kler. No ni tada nisu preuzeli tradicionalno pučko dušobrižništvo svećenika »jezgraša«, niti su ih potiskivali, nego su svoje djelovanje usredotočili na politička središta i novonastale varoši. Katolička infrastruktura u Humskoj zemlji poljuljana je i postupno uništena tek prodorima Osmanlija i uspostavom njihove vlasti.²⁹

O svećenicima glagoljašima u izvorima ima mnogo manje podataka nego o franjevcima. Obrazovali su se u Dalmaciji, a nakon turskih osvajanja u susjednoj Italiji. Za njihov su se odgoj brinuli roditelji i sumještani. Budući da za svećenike nisu mogli biti posvećivani na naslov neke biskupije ili neke druge crkvene institucije, zaređivani su isključivo na obiteljski patrimonij i imetak svojih roditelja, a ako toga nije bilo, onda na imetak koji su im ustupali rođaci ili dobročinitelji da bi mogli biti ređeni. Najčešće su bili iz duvanjsko-livanjskog kraja i s područja zapadne Hercegovine.³⁰ Prema mišljenju S. M. Džaje, bilo ih je vrlo malo ne samo u zapadnom Humu, gdje ih je bilo jedva desetak, nego i na području Trebinjske biskupije, gdje ih je uvijek bilo manje od deset, iako su ondje predstavljali redoviti dušobrižnički kler. Zbog toga su trebinjski biskupi povjeravali dušobrižništvo na župama svoje male biskupije pojedinim franjevcima, a kasnije kapucinima i isusovcima.³¹ Po zamolbi vikara fra Bartola papi Grguru XI. da u Bosnu primi određeni broj misionara, može se vidjeti da

²⁵ Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. VI, str. 337–345.

²⁶ Petar RUNJE, *Pokornički pokret i franjevci trećoredci glagoljaši*, Provincijalat franjevacu trećoredaca, Zagreb, 2001., str. 105.

²⁷ Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. I., Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1751., str. 103; Krunoslav DRAGANOVIĆ, »Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni«, str. 759; Dominik MANDIĆ, *Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine*, Ziral, Chicago – Rim, 1978., str. 448–449; Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. stoljeću)*, str. 265; Karlo JURIŠIĆ, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972., str. 13; Dominik MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 396.

²⁸ Marc BLOCH, *Feudalno društvo*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 335.

²⁹ Usp. Mile BOGOVIĆ, »Put glagoljice od redovnika preko seoskih svećenika do biskupskog dvora«, u: *Croatia christiana periodica*, 41, Zagreb, 1998., str. 59–62; Andrija ZIRDUM, »Franjevci i bosansko-humski krstjani«, str. 502, bilj. 6 i 503, bilj. 9.

³⁰ Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. stoljeću)*, str. 264, prema bilj. 140.

³¹ Srećko M. DŽAJA, »Od bana Kulina do austro-ugarske okupacije«, str. 50.

ni franjevaca nije bilo mnogo. Bulom *Salvatoris Domini* od 22. lipnja 1372. papa Grgur XI. odredio je da ukupni broj franjevaca, svećenika i braće laika ne smije prijeći 60.³²

Franjevci su, u općoj nestašici klera, potporu nalazili u svećenicima glagoljašima, koji su u liturgijskom i kulturnom pogledu bili nastavljači tradicije srednjovjekovnih hrvatskih glagoljaša po Bosni i Dalmaciji. Glagoljaši su se služili rimskim obredom, staroslavenkim jezikom i glagoljskim pismom. Djelovanje glagoljaša na osobit je način odražavalo posebnost ovdašnje Crkve, pa su ih upravo zbog toga tuđinske vlasti, pod kojima su stoljećima bili Hum i Bosna, nastojale iskorijeniti. Teološko znanje tih narodnih svećenika najčešće se nije moglo mjeriti s franjevačkom naobrazbom, pa su ih oni nazivali svećenicima »jezgrašima«. Među njima je, kao i svugdje, bilo bolje i slabije izobrazjenih, ali su, za svoje vrijeme i u svom vjerskom i kulturnom dosegu, zadovoljavali vjerske potrebe puka. Bili su to revni i pobožni svećenici, među kojima nije bilo otpadnika od vjere, odnosno pripadnika nekršćanskih sljedbi. Narod ih je poštivao kao revne pastire, pomalo sažaljeivao i smatrao pravim narodnim svećenicima, »od pluga i motike«.³³

Nije poznato kakav je bio život starih glagoljaša. Oni su se najčešće uzdržavali vlastitim fizičkim radom u polju. Svećenici glagoljaši u crkvenoj su hijerarhiji bili u poziciji neke vrste nižih kapelana, službom vezanih uz rodno mjesto. U kriznim vremenima bili su od velike pomoći redovničkom kleru, o čemu svjedoče i »Dubie« fra Bartola iz Alverne, koje je 1372. godine uputio Papinskoj kuriji u Avignon. U prvom članku na fra Bartolovo pitanje: Smiju li krštenje obavljati »nekanonski svećenici«?, odgovor je bio potvrđan, i to zbog nestašice »pravih svećenika«, a zbog straha da bi mogao nastupiti slučaj pogibelji duhovne smrti onih koji hoće biti kršteni. D. Mandić i F. Šanjek smatraju da je riječ o svećenicima glagoljašima u tim »sumnjama«. Za razliku od njih, D. Kniewald pod tim svećenicima podrazumijeva pripadnike Crkve bosanske. B. Rupčić misli da osim franjevaca nije bilo drugih svećenika, ni latinaša ni glagoljaša.³⁴ Franjevci su obavljali pastoralni rad uglavnom iz samostana, a svećenici glagoljaši najčešće su stanovali u svojoj rodnoj kući, pa ih je bilo teže premještati, jer bi u novoj sredini bili bez krova nad glavom.³⁵

Do novog vala oživljavanja glagoljaštva došlo je polovinom 17. stoljeća kada je Sveta Stolica po misijskim krajevima pokušala obnoviti i ojačati domaći svjetovni kler te je počela poklanjati više pozornosti liturgijskim oblicima koji bi mogli približiti i vratiti odvojene kršćane Katoličkoj crkvi.³⁶ U vrijeme makarskog biskupa fra Marijana Lišnjića,

³² Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 519; Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 68.

³³ Usp. Andrija ZIRDUM, »Franjevci i bosansko-humski krstjani«, str. 502, bilj. 7; Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. stoljeću)*, str. 263–264; Petar RUNJE, *Prema izvorima*, Provincijalat franjevaca trećoredaca, Zagreb, 1990., str. 52–55.

³⁴ Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. stoljeću)*, str. 263, 266–269; Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., str. 129; Dominik MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 477; D. KNIEWALD, »Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima«, u: *Rad JAZU*, 270, Zagreb, 1949., str. 149; Bonicije RUPČIĆ, »Značenje 'Dubia'...«, str. 77.

³⁵ Usp. Leon PETROVIĆ, »Popovi glagoljaši«, u: *Napredak/Hrvatski narodni kalendar za 1936.*, Sarajevo, 1935., str. 89.

³⁶ Srećko M. DŽAJA, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Grge Iljića (1783–1813)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971., str. 156; Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. stoljeću)*, str. 264, prema bilj. 140.

1670. godine u Hercegovini se javlja nova generacija glagoljaša. U izvorima se prvi spominje don Mijo Grbavac iz Dobrog Sela u Brotnju. Makarski biskup fra Marijan Lišnjić, u izvješću Kongregaciji za širenje vjere (*Propaganda fide*), navodi da je tom glagoljašu 15. travnja 1664. bilo 30 godina, da je uzorna vladanja te da ga je on osobno zareديو. Po mišljenju Leona Petrovića, don Mijo Grbavac prvi je novi glagoljaš nakon pada Bosne.³⁷

Prema nekim povjesničarima, rad franjevaca i svećenika glagoljaša na bosanskom tlu nije se isključivao, nego prožimao i dopunjavao. Tako, primjerice, L. Petrović piše: »U mjestima gdje je glagoljaš imao svoje prebivalište, tamo franjevac nije morao ni zalaziti.«³⁸ A. Zirdum to konstatira na temelju odnosa franjevaca prema svećenicima glagoljašima u vrijeme osmanlijske vladavine (1672.–1840.) govoreći: »Premda su ih neki dalmatinski biskupi školovali i planski slali na područje Bosne Srebrene, s nakanom da bi kasnije pod kršćanskim vladarima od franjevaca mogli preuzeti dušobrižništvo, franjevci su ih prijateljski prihvaćali. Gdje je boravio glagoljaš, oni su mu ondje povjerali i prepuštali sve. Zato biskup Pavao Dragičević (1755.) izvještava Propagandu da u vrijeme vizitacije, te kroz osobne razgovore i dopisivanja, nikada nije čuo da bi se svećenici glagoljaši tužili na franjevce, niti franjevci na njih. Naprotiv, hvalili su jedni druge.«³⁹ Iz izvješća biskupa Lišnjića, koje je uputio u Rim nakon posjeta zapadnoj Hercegovini 15. travnja 1668., vidimo da nije uvijek bilo tako. On piše da je u Brotnju zatekao dvojicu franjevaca, fra Franju iz samostana sv. Katarine u Kreševu i fra Petra iz samostana sv. Franje iz Imotskog, te naglašava da su Turci dali dozvole za vršenje njihove službe. Pripovijeda da su ga, na poticaj franjevaca, Turci zatvorili, a franjevci ga nisu priznali za svog starješinu. Nadalje, govori da svećenik glagoljaš don Mijo Grbavac živi u očevoj kući među seljacima, u Dobrom Selu, gdje je bilo samo osam katoličkih domova. Franjevci mu nisu dali vršiti službu i otjerali su ga iz sela uz pomoć turskih vlasti. Biskup ga je imenovao broćanskim župnikom, s time da stanuje u Međugorju i da mu se nađe za pomoćnika svećenik latinskog obreda.⁴⁰

2. Samostani u Humu

2.1. Samostan u Stonu

Među prvim samostanima osnovanima u Bosanskoj vikariji bio je onaj u Stonu, iz kojega su franjevci dugo pastorizirali središnji dio Humske zemlje. Za podizanje tog samostana Dubrovačka Republika izdala je dozvolu vikaru fra Peregrinu 18. veljače 1349. Grad Ston bio je vjersko središte Humske zemlje, a od 1333. godine pripadao je Dubrovačkoj Republici. Budući da Ston nije pripadao Bosanskoj banovini, Bosanska je vikarija na tom području htjela imati samostan, pa je 1347. godine bosanski vikar fra Peregrin Saksonac

³⁷ Gabrijel GRUBIŠIĆ, »Popovi glagoljaši«, u: *Kršćanska obitelj*, XXII-2, Mostar, 1939., str. 53; Leon PETROVIĆ, »Popovi glagoljaši«, str. 87.

³⁸ Leon PETROVIĆ, »Popovi glagoljaši«, str. 89.

³⁹ Usp. Andrija ZIRDUM, »Svjetovni svećenici u Bosni i Hercegovini u tursko doba«, u: *Nova et vetera*, XXIX/1, Sarajevo, 1979., str. 132–139; Andrija ZIRDUM, »Franjevci i bosansko-humski krstjani«, str. 536, bilj. 128.

⁴⁰ Usp. Marko VEGO, *Historija Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine*, Skupština općine Čitluk, Čitluk, 1981., str. 214.

uputio papi Klementu VI. (1342.–1352.) molbu za odobrenje izgradnje franjevačkih samostana u Stonu i Đakovu, kako bi se stari i bolesni franjevci mogli onamo preseliti. Iste godine, 12. ožujka, papa je dao odobrenje za gradnju samostana.⁴¹ Među povjesničarima je općeprihvaćeno mišljenje da je samostan sv. Nikole u Stonu sagradila Jelena, žena srpskog kralja Uroša I. Samostan je sagrađen oko 1260. godine, a srušen je nakon odlaska bazilijanaca. Franjevci su počeli graditi novi samostan pod istim imenom, a gradnja je potpuno dovršena 1389. godine.⁴²

Dubrovčani su podržavali stonske franjevce u njihovu radu. U dubrovačkim izvorima ostala su zabilježena imena mnogih svećenika koji su bili na službi u Stonu.⁴³ Na sjednicama dubrovačkih vijeća često su na dnevnom redu bili samostan i crkva u Stonu. Raspravljalo se uglavnom o gradnji, adaptaciji crkve, plaći svećenika, dugovima, imenovanjima prokuratora itd.⁴⁴ Osim toga, Dubrovčani su znali poklanjati novčane iznose franjevcima Bosanske vikarije za »lemuzinu« kao i za njihove osobne potrebe.⁴⁵ Dubrovčani su, u pismima papi, često hvalili rad franjevaca. No kako je rasla opasnost od Osmanlija, tako su i Dubrovčani nastojali kod pape dobiti dozvolu za odvajanje samostana Stonske kustodije, koji su bili na dubrovačkom području, od Bosanske vikarije. Vijeće umoljenih 6. listopada 1463. donijelo je odluku da se samostani u Stonu, Slanom, Ombli i Konavlima odcijepi od Bosanske vikarije i zajedno sa samostanima u Dubrovniku i Daksi stvore vlastitu provinciju, navodeći da se franjevci navedenih samostana i ovi u Dubrovniku i Daksi mogu jednako brinuti za duše kao i ovi Bosanske vikarije.⁴⁶ Papa Pio II., bulom *Ineffabilis summi prudentia* od 16. veljače 1463., ujedinio je dvije kustodije u jednu, s nazivom Vikarija Bosne i Dalmacije. Papa je naredio da se na generalnom kapitulu u Asizu 1464. godine provede ujedinjenje, što je i učinjeno.⁴⁷ To nije odgovaralo Dubrovačkoj Republici, no ona će s vremenom ipak ostvariti svoj cilj: bulom pape Pavla II. *Inter curas multiplices* od

⁴¹ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XI., JAZU, Zagreb, 1913., str. 359–360; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 28; Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 58; Bazilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci*, str. 13.

⁴² Josip SOPTA, »Franjevci Bosanske vikarije ...«, str. 182; Jaroslav ŠIDAK, »Vjerski odnosi u Stonu i na Stonskom ratu (Pelješcu) u srednjem vijeku«, u: *Historijski zbornik*, 1, Zagreb, 1980.–1981., str. 280.

⁴³ Mihailo J. DINIĆ, *Iz dubrovačkog arhiva*, sv. II, SANU, Zbornik za istoriju, književnost i jezik srpskog naroda, III. odeljenje, knjiga 20, Beograd, 1963., str. 318; Nela LONZA – Zdravko ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2005., str. 81; Josephus GELCICH, (ur.), *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, JAZU, Monumenta spectantia historiam Sclavorum meridionalium, vol. XXVII, sv. III, Zagrabiae, 1895., str. 276; Josip LUČIĆ (ur.), *Spisi dubrovačke kancelarije*, III, JAZU, Zagreb, 1988., str. 296.

⁴⁴ Mihailo J. DINIĆ, *Iz dubrovačkog arhiva*, sv. II, str. 42, 218; Mihailo J. DINIĆ, *Odluke veća Dubrovačke republike*, sv. I, SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, od. III, knj. 15, Beograd, 1951., str. 83, 205, 239, 245, 256, 281, 288, 308; Mihailo J. DINIĆ, *Odluke veća Dubrovačke republike*, sv. I, str. 42; Josephus GELCICH, (ur.), *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, JAZU, Monumenta spectantia historiam Sclavorum meridionalium, vol. XIII, sv. II, Zagrabiae, 1882., str. 35, 54.; Mihailo J. DINIĆ, *Iz dubrovačkog arhiva*, sv. II, str. 88–89; Nella LONZA – Zdravko ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća*, str. 60, 93, 266, 271; Josephus GELCICH (ur.), *Monumenta Ragusina*, sv. III, str. 193; Mihailo J. DINIĆ, *Odluke veća Dubrovačke republike*, sv. I, str. 89.

⁴⁵ Nella LONZA – Zdravko ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća*, str. 135, 191, 314.

⁴⁶ Dominik MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae. Provinciarumque finitimarum tempore dominationis Othomanae*, tom I, ab annum 1463.–1699., Povjesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca, Mostar, 1934., str. 3.

⁴⁷ Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 251. Usp. Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 126–127; Josip SOPTA, »Franjevci Bosanske vikarije ...«, str. 181–182.

19. svibnja 1465. Stonska kustodija postala je samostalnom vikarijom. Stonski je samostan ostao u sastavu Bosanske vikarije sve do 1484. godine, kada je osnovana Dubrovačka vikarija koja će 1517. godine postati dubrovačka franjevačka provincija.⁴⁸

2.2. Samostan u Novom

U tekstu fra Bartola Pizanskog, koji govori o Duvanjskoj kustodiji, piše da je, uz tvrdi grad Novi na Neretvi, bosanski ban Stjepan II. Kotromanić, ili njegov nasljednik i sinovac Tvrtko I., podigao franjevački samostan oko 1350. godine kako bi se pobrinuo za katolike u Humskoj zemlji i suzbio »krivovjerje«.⁴⁹ Novi je 1434. godine bio u rukama Pavla Jurjevića, a od 1444. do 1456. godine držao ga je herceg Stjepan. Kada je 1471. godine pao Počitelj, Turci su zauzeli i Novi. Prilikom zauzimanja Novog vjerojatno je srušen i franjevački samostan.⁵⁰

U dubrovačkim se izvorima nalaze podaci o samostanu u Novom. U srpnju 1383. godine gvardijan samostana male braće *castri Novi de Narento* primio je 5 perpera iz oporučnog zapisa jednog Dubrovčanina za radove na crkvi. Time je potvrđeno gledište da se franjevački samostan Novi, iz popisa Bartola Pizanskog, nalazio kod grada Novog, na desnoj obali Neretve, u župi Luci.⁵¹ U testamentu Ruhe, žene Milogosta Stankovića, pisanom 7. rujna 1372., spominje se »frater Ziuchus ordinis minorum de monasterio de Norin«.⁵²

2.3. Samostan u Imotskom

Imotska krajina, poslije pada Mladena Šubića, dolazi pod vlast Nelipića. Nakon osnutka Makarske biskupije početkom 14. stoljeća, jedno joj je vrijeme pripadao i Imotski, a za vrijeme banovanja Stjepana II. Kotromanića neko je vrijeme pripadao Duvanjskoj biskupiji.⁵³ Samostan se prvi put spominje 1343. godine. Najprije je sagrađen kod izvora rijeke Vrlike, a nakon toga je više puta premještan. Od njega potječu dva današnja samostana, u Omišu i u gradu Imotskom. Poznato je da je taj samostan, prilikom boravka u Bosni, obišao Jakov Markijski, koji govori da ga je zatekao u trošnom stanju te savjetuje franjevcima da ga premjeste u Prološko blato. Dakle, pravi uzrok preseljenja bilo je slabo stanje samostana. Franjevci su sazidali crkvicu na otoku, što im je otežavalo dodir s narodom, ali ih je štitilo od Turaka. Imotski je pao pod Turke 1459. godine, a Makarska 1499. godine.⁵⁴

⁴⁸ Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 239; Bozilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci*, str. 14.

⁴⁹ Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 228–230; Andrija NIKIĆ, »Srednjovjekovni franjevački samostani u Hercegovini«, u: *Hercegovina*, 6–7(14–15), Mostar, 2000.–2001., str. 205.

⁵⁰ Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 228–230; Bozilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci*, str. 14; Hazim ŠABANOVIĆ, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, ²1982., str. 46.

⁵¹ Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, str. 228–230; Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, »Franjevci u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne«, str. 36–37; Andrija NIKIĆ, »Srednjovjekovni franjevački samostani u Hercegovini«, str. 205.

⁵² DAD, *Distributiones Testamentorum* (dalje: *Distr. Test.*), sv. 3, fol. 169', 7. 9. 1372.

⁵³ Ante UJEVIĆ, *Imotska krajina*, Novinsko-izdavačko poduzeće Slobodna Dalmacija, Split, 1954., str. 61.

⁵⁴ Ante UJEVIĆ, *Imotska krajina*, str. 56, 70–71; Bozilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci*, str. 14; Karlo JURIŠIĆ, *Katolička Crkva ...*, str. 109.

O franjevcima u Imotskom dubrovačka građa ne govori mnogo. Oni se u Imotskom spominju u jednom dokumentu početkom 15. stoljeća, u kojem se navodi da su im upravnici carine u Drijevim darovali 3 modija soli za njihove potrebe.⁵⁵

2.4. Samostan u Mostaru

Prema bilješkama fra Luke Vladimirovića, samostan u Mostaru je bio posvećen sv. Antunu.⁵⁶ O djelovanju franjevaca na području današnjeg Mostara u literaturi je uglavnom bilo prihvaćeno mišljenje da je njihov dolazak na ovo područje vezan uz molbu hercega Stjepana aragonskom kralju Alfonsu I. iz 1454. godine da mu pošalje nekoliko franjevaca koji bi utvrdili stanovništvo njegove zemlje u pravovjerju. Alfonso I. udovoljio je hercegovoj molbi te je poslao više napuljskih franjevaca, na čelu s novim biskupom iz Ottane na Sardiniji, fra Ivanom de Sallinisom Aureisom. Budući da Alfonsovo pismo nosi nadnevak 8. studenoga 1454., pretpostavljalo se da su ti franjevci na ove prostore mogli doći krajem studenoga ili početkom prosinca 1454. godine.⁵⁷

Nasuprot tome mišljenju, povijesna vrela svjedoče o njihovoj nazočnosti još dva desetljeća ranije. D. Kovačević-Kojić donosi podatke u kojima se franjevci spominju na području Mostara prije toga. Tako se u oporuci Dekuše iz Bišća spominju franjevci »de Novi de Bisce«, kojima je ostavila 15 perpera.⁵⁸ Isto tako su 1437. godine za franjevce u Humu izdvojena 2 modija soli.⁵⁹ Na osnovi spomena različitih imena samostana Kovačević-Kojić došla je do zaključka da je riječ o jednom samostanu s više naziva (Bišće, Novi u Bišću, Zahum de Bišće, Hum).⁶⁰ Nasuprot tomu, prema nekim autorima postoje indicije da su na području Mostara postojala dva samostana, jedan u Bišću a drugi u Zahumu.⁶¹ Franjevce na području Mostara dubrovački izvori više puta spominju. U izvorima je također sačuvan i podatak da su upravnici carine u Drijevim izdvajali 2 modija soli za franjevce u Bišću.⁶² U svakom slučaju, dubrovački izvori najčešće spominju franjevce u Bišću. Može se prihvatiti mišljenje D. Kovačević-Kojić da je riječ o istome mjestu, nazvanom raznim imenima, što potvrđuje i činjenica da se u popisu Stonske kustodije među franjevačkim samostanima u Humskoj zemlji ne spominje posebni samostan u Bišću i posebni u Zahumu, a taj je prostor pripadao Stonskoj kustodiji. Teško je vjerovati da su na ovom prostoru postojala dva franjevačka samostana. Ostaje nepoznato gdje je točno taj samostan bio podignut, no možemo pretpostaviti da je to bilo u Bišću, jer je ono bilo političko središte Humske zemlje u srednjem vijeku, što je svakako bilo od velike važnosti i za razvitak samostana na tom području. Bišće je, s gradom Blagajem, bilo kraljevski posjed, a nalazilo

⁵⁵ DAD, *Cons. Min.* sv. 4, fol. 279, 19. 11. 1429.

⁵⁶ Dominik MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, sv. I, str. 21.

⁵⁷ Dominik MANDIĆ, »Osnutak franjevačkog samostana i bogoslovije u Mostaru«, u: *Stopama otaca. Almanah hercegovačke franjevačke omladine*, Mostar, 1934./1935., str. 10–35; Andrija NIKIĆ, »Srednjovjekovni franjevački samostani u Hercegovini«, str. 214.

⁵⁸ DAD, *Test. Not.*, sv. 12, fol. 54, 12. 2. 1433.

⁵⁹ DAD, *Cons. Min.*, sv. 7, fol. 170', 14. 11. 1437.

⁶⁰ Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, »Franjevci u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne«, str. 37–38.

⁶¹ Usp. Marijan SIVRIĆ, »Nekoliko nepoznatih podataka o franjevcima u Zahumu i Bišću kod Mostara u srednjem vijeku«, u: *Hercegovina*, 19, Mostar, 2005., str. 43–45.

⁶² DAD, *Cons. Min.*, sv. 4, fol. 254, 5. 6. 1429.

se na važnome kopnenom putu koji je išao dolinom Neretve. Uz to, treba imati na umu da je Blagaj bio jedno od sjedišta bosanskih vladara,⁶³ koji su potpomagali Katoličku crkvu dajući potporu franjevcima.

2.5. Samostan u Ljubuškom

Nisu pronađeni nikakvi povijesni izvori o gradnji samostana u Ljubuškom. Zna se samo da je bio posvećen sv. Katarini.⁶⁴ Budući da se samostan u Ljubuškom spominje u popisima franjevačkih samostana početkom 16. stoljeća, pretpostavlja se da je osnovan u 15. stoljeću. Prema ranijim mišljenjima historiografije, osnutak samostana u Mostaru i Ljubuškom bio je vezan uz zamolbu hercega Stjepana napuljskom kralju Alfonsu I. iz 1454. godine.⁶⁵ Franjevci se u Ljubuškom spominju već prije, pa postoji mogućnost da je samostan osnovan najkasnije 1438. godine, kada se prvi put spominju franjevci u Ljubuškom. To se vidi iz podatka sačuvanog u dubrovačkom arhivu koji kaže da su upravnici carine u Drijevima franjevcima u Ljubuškom darovali 2 modija soli.⁶⁶ Osim spomena franjevaca, to je zapravo i prvi spomen Ljubuškog. Time se opovrgava dosadašnje mišljenje da se Ljubuški prvi put spominje 1444. godine, u oporuci Goislava Orlovića, koji je obdario crkvu u Ljubuškom, ne navodeći njezina titulara.⁶⁷

O osnutku tog samostana nema pouzdanih podataka, no u ljetopisima je ostala predaja o njegovu rušenju. Prema predaji franjevačkog reda, samostan u Ljubuškom porušen je 1563. godine kada su Osmanlije tragale za duvanjskim biskupom Danijelom. Ti se podaci nalaze i kod Filipa Lastrića i Nikole Lašvanina.⁶⁸ Franjevci su iz Ljubuškog otišli u Zaoštrog i odatle se brinuli za svoje vjernike. Pronašli su utočište kod humskih velikaša, braće Jurjevića-Vlatkovića, koji su bili poznati prijatelji franjevaca. Naime, Žarko Vlatković darovao im je crkvu svete Marije u Zaoštrogu. Nakon što su 1499. godine Turci provalili do Jadranskog mora, augustinci su uz pomoć Kačića protjerali franjevce iz Zaoštroga. Tom su prilikom franjevci pobjegli Žarku Vlatkoviću u Klis, a on ih je nakon nekog vremena vratio. Jednako tako, franjevcima iz Prološca darovao je samostan u Makarskoj, koji je poslije postao biskupski dvor makarskih biskupa.⁶⁹

⁶³ Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Djela Naučnog društva BiH, knj. 18, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 14, Sarajevo, 1961., str. 159; Marijan SIVRIĆ, »Nekoliko nepoznatih podataka ...«, str. 45. O Bišću i Blagaju vidi: Pavao ANĐELIĆ, »Bišće i Blagaj, političko središte Humske zemlje u srednjem vijeku«, u: *Hercegovina*, 1, Mostar, 1981., str. 41–73; Pavao ANĐELIĆ, »Bišće i Blagaj, političko središte Humske zemlje u srednjem vijeku«, u: *Srednjovjekovne humske župe*, Ziral, Mostar, 1999., str. 223–255.

⁶⁴ Dominik MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, sv. I, str. 19.

⁶⁵ Dominik MANDIĆ, »Osnutak franjevačkog samostana i bogoslovije u Mostaru«, str. 10–34; Bazilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci*, str. 15.

⁶⁶ DAD, *Cons. Min.*, sv. 7, fol. 200^v, 20. 2. 1438.

⁶⁷ DAD, *Test. Not.*, sv. 13, fol. 170, 21. 2. 1444. Usp. Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, »O naselju Drijeva i njegovu položaju«, u: *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXI–XXVII, Sarajevo, 1976., str. 33.

⁶⁸ Dominik MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, sv. I, str. 19–20, 29–31.

⁶⁹ Bazilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci*, str. 22; Dominik MANDIĆ, *Etička povijest Bosne i Hercegovine*, Ziral, Toronto – Zürich – Roma – Chicago, 1982., str. 169; Karlo JURISIĆ, *Katolička Crkva ...*, str. 138; Mijo Vjenceslav BATINIĆ, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka*, sv. I, Tiskom Dioničke tiskare, Zagreb, 1881., str. 144.

2.6. Samostan u Konjicu

U vrijeme kralja Tvrtka I. (1353.–1391.) franjevci su sagradili crkvu i samostan u Konjicu. Iz bilježaka fra Luke Vladimirovića vidi se da je samostan u Konjicu bio posvećen sv. Ivanu Krstitelju.⁷⁰ Prema mišljenju B. Pandžića, taj samostan, koji se u srednjem vijeku zvao Neretva, bio je stariji od samostana u Mostaru i Ljubuškom. Nalazio se na desnoj strani rijeke Neretve. S lijeve strane Neretve nalazilo se naselje Podbiograd, gdje su bili gusto naseljeni pripadnici Crkve bosanske. Budući da su franjevci došli u Bosnu obraćati pripadnike Crkve bosanske, B. Pandžić pretpostavlja da je tu trebao rano biti osnovan samostan, iako povijesni izvori o tome šute.⁷¹

Dubrovački su izvori vrlo škrti s podacima o tom samostanu. Postoji podatak s nadnevkom 11. veljače 1440. da su upravnici carine u Drijevimama izdvojili 2 modija soli za franjevce u Konjicu.⁷²

Samostan se spominje 1511. godine kada su stanovnici Konjica pred neretvanskim kadijom priznali franjevcima pravo vlasništva na mjestu Pod (današnja Musala), gdje im je prije bio samostan, i tom im prilikom darovali novosagrađenu kuću za primanje prolaznika.⁷³ Prema franjevačkim ljetopisima, samostan u Konjicu porušen je 1524. godine.⁷⁴

Zaključak

Iz popisa Bosanske vikarije vidi se da su franjevci svojim djelovanjem pokrili cijeli bosansko-humski prostor, s izuzetkom istočnog dijela Humske zemlje. Razlog njihove nazočnosti samo u zapadnom dijelu Huma možemo tražiti u različitosti crkvene jurisdikcije u istočnom Humu, koji je imao drukčiju političku i kulturnu tradiciju od zapadnog Huma, a na tom su području djelovali svećenici pod jurisdikcijom dubrovačkog nadbiskupa. U zapadnom Humu franjevci su naišli na veliku podršku kod Jurjevića-Vlatkovića. Franjevački su samostani bili najvrjednija uporišta za održavanje katolicizma u Humskoj zemlji. Svi ti samostani bili su porušeni nakon dolaska Osmanlija.

Zasluge franjevac, o kojima svjedoče brojni izvori, ne bi trebalo preuveličavati, a još manje podcjenjivati. Iako njima pripadaju velike zasluge za održavanje katolicizma, ne treba zanemariti ni rad svećenika glagoljaša, koji su tu djelovali još prije njihova dolaska. Iako su franjevci u općoj nestašici klera nalazili potporu u svećenicima glagoljašima, postojale su i neke nesuglasice između njih.

⁷⁰ Dominik MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, sv. I, str. 21.

⁷¹ Bazilije PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci*, str. 21.

⁷² DAD, *Cons. Min.*, sv. 8, fol. 130, 11. 2. 1440.

⁷³ Dominik MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, sv. I, str. 8–9.

⁷⁴ Dominik MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae*, sv. I, str. 18–22.

POPIS IZVORA I LITERATURE

Neobjavljeni izvori iz Državnog arhiva u Dubrovniku

- Acta Consilii Minoris*, ser. 5, sv. 4, 6, 7, 8.
Distributiones Testamentorum, ser. 10-2, sv. 3, 4, 6.
Diversa Cancellariae, ser. 25, sv. 30.
Lamenta de foris, sv. 6.
Lettere di Levante, ser. 27-1, sv. 3.
Testamenta Notariae, ser. 10-1, sv. 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 18.

Objavljeni izvori i literatura

- ANĐELIĆ, Pavao, »Bišće i Blagaj, političko središte Humske zemlje u srednjem vijeku«, u: *Hercegovina*, 1, Mostar, 1981., 41–73.
- ANĐELIĆ, Pavao, »Bišće i Blagaj, političko središte Humske zemlje u srednjem vijeku«, u: *Srednjovjekovne humske župe*, Ziral, Mostar, 1999., 223–255.
- BATINIĆ, Mijo Vjenceslav, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, sv. I, Tiskom Dioničke tiskare, Zagreb, 1881.
- BLOCH, Marc, *Feudalno društvo*, Golden marketing, Zagreb, 2001.
- BOGOVIĆ, Mile, »Put glagoljice od redovnika preko seoskih svećenika do biskupskog dvora«, u: *Croatia christiana periodica*, 41, Zagreb, 1998., 53–70.
- ČREMOŠNIK, Gregor, »Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije«, u: *Radovi Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine*, 3, Sarajevo, 1955., 5–56.
- ĆIRKOVIĆ, Sima, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Srpska književna zadruha, Beograd, 1964.
- DINIĆ, Mihailo J., *Iz dubrovačkog arhiva*, sv. II, SANU, Zbornik za istoriju, književnost i jezik srpskog naroda, III. odeljenje, knjiga 20, Beograd, 1963.
- DINIĆ, Mihailo J., *Odluke veća Dubrovačke republike*, sv. I, SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III. od., knj. 15, Beograd, 1951.
- DRAGANOVIĆ, Krunoslav, »Katolička Crkva u sredovječnoj Bosni«, u: *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, HKD Napredak, Sarajevo, 1998., 685–766.
- DŽAJA, Srećko M., *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Grge Ilijića (1783–1813)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971.
- DŽAJA, Srećko, M., »Od bana Kulina do austro-ugarske okupacije«, u: *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini*, Hrvatsko kulturno društvo »Napredak«, Sarajevo, 1993., 37–79.
- FARLATI, Daniele, *Illyricum sacrum*, sv. I, Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1751.; sv. VI, Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1800.
- FERMENDŽIN, Eusebius, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium, Zagrabiae, 1892.
- GELCICH, Josephus, (ur.) *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, JAZU, Monumenta spectantia historiam Sclavorum meridionalium, vol. XIII, sv. II, 1882.; vol. XXVII, sv. III, Zagrabiae, 1895.; vol. XXVIII, sv. IV, Zagrabiae, 1896.

- GRUBIŠIĆ, Gabrijel, »Popovi glagoljaši«, u: *Kršćanska obitelj*, XXII-2, Mostar, 1939., 52–53.
- JELENIĆ, Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, »Prva hrvatska tiskara« Kramarić i M. Raguž, Sarajevo, 1912.
- JURIŠIĆ, Karlo, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.
- KNIEWALD, Dragutin, »Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima«, u: *Rad JAZU*, 270, Zagreb, 1949., 115–276.
- KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, Desanka, »Franjevci u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne«, u: *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost*, 3, Sarajevo, 1995., 33–45.
- KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, Desanka, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Veselin Mašleša, Sarajevo, 1978.
- KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, Desanka, »O naselju Drijeva i njegovu položaju«, u: *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXI-XXVII, Sarajevo, 1976., 29–37.
- KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, Desanka, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Djela Naučnog društva BiH, knj. 18, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 14, Sarajevo, 1961.
- LONZA, Nella – ŠUNDRICA, Zdravko, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*, HAZU, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2005.
- LUČIĆ, Josip (ur.), *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. III, JAZU, Zagreb, 1988.
- MANDIĆ, Dominik, *Acta franciscana Hercegovinae. Provinciarumque finitimarum tempore dominationis Othomanae*, tom I, ab annum 1463.–1699., Povjesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca, Mostar, 1934.
- MANDIĆ, Dominik, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Ziral, Chicago – Roma – Zürich – Toronto, 21979.
- MANDIĆ, Dominik, *Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine*, Ziral, Chicago – Rim, 1978.
- MANDIĆ, Dominik, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Ziral, Toronto – Zürich – Roma – Chicago, 21982.
- MANDIĆ, Dominik, *Franjevačka Bosna. Razvoj i uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.–1735.*, Hrvatski povijesni institut, Rim, 1968.
- MANDIĆ, Dominik, »Osnutak franjevačkog samostana i bogoslovije u Mostaru«, u: *Stopama otaca. Almanah hercegovačke franjevačke omladine*, Mostar, 1934./1935., 10–35.
- NIKIĆ, Andrija, *Franjevci u Hercegovini u doba fra Matije Divkovića (1563–1631)*, Zavičajna knjižnica, Mostar, 1985.
- NIKIĆ, Andrija, »Srednjovjekovni franjevački samostani u Hercegovini«, u: *Hercegovina*, 6–7 (14–15), Mostar, 2000.–2001., 203–223.
- PANDŽIĆ, Bazilije, *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*, Ziral, Mostar – Zagreb, 2001.
- PETROVIĆ, Leon, »Popovi glagoljaši«, u: *Napredak. Hrvatski narodni kalendar za 1936.*, Sarajevo, 1935., 86–95.
- PULJIĆ, Ivica, »Crkvene prilike u srednjovjekovnoj Humskoj zemlji«, u: *Zbornik znanstvenog simpozija Povijest hrvatskog Počitelja*, Općinsko poglavarstvo Čapljina – MALA ma Zagreb, Čapljina – Zagreb, 1996., 88–151.
- RUNJE, Petar, *Pokornički pokret i franjevci trećoredci glagoljaši*, Provincijalat franjevaca trećoredaca, Zagreb, 2001.

- RUNJE, Petar, *Prema izvorima*, Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb, 1990.
- RUPČIĆ, Bonicije, »Značenje 'Dubia' fra Bartola iz Alverne iz god. 1372/1373. za povijest Bosne«, u: *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU*, 15, Zagreb, 1988., 207–231.
- SIVRIĆ, Marijan, »Nekoliko nepoznatih podataka o franjevcima u Zahumu i Bišću kod Mostara u srednjem vijeku«, u: *Hercegovina*, 19, Mostar, 2005., 43–49.
- SIVRIĆ, Marijan, »Srednjovjekovna župa Luka«, u: *Srednjovjekovne humske župe*, Ziral, Mostar, 1999., 71–119.
- SMIČIKLAS, Tadija (ur.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XI, JAZU, Zagreb, 1913.; sv. XIV, Zagreb, 1916.
- SOPTA, Josip, »Franjevci Bosanske vikarije na području Dubrovnika«, u: *Hercegovina*, 6–7 (14–15), Mostar, 2000.–2001., 173–203.
- ŠABANOVIĆ, Hazim, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 21982.
- ŠANJEK, Franjo, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.
- ŠANJEK, Franjo, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.–15. st.)*, Barbat, Zagreb, 2003.
- ŠIDAK, Jaroslav, »Franjevačka 'Dubia' iz 1372/73. kao izvor za povijest Bosne«, u: *Istorijski časopis*, 20, Beograd, 1955., 207–231.
- ŠIDAK, Jaroslav, »Vjerski odnosi u Stonu i na Stonskom ratu (Pelješcu) u srednjem vijeku«, u: *Historijski zbornik*, 1, Zagreb, 1980.–1981., 275–289.
- TOŠIĆ, Đuro, *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.
- UJEVIĆ, Ante, *Imotska krajina*, Novinsko-izdavačko poduzeće Slobodna Dalmacija, Split, 1954.
- VEGO, Marko, *Historija Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine*, Skupština općine Čitluk, Čitluk, 1981.
- ZIRDUM, Andrija, »Franjevci i bosansko-humski krstjani«, u: *Fenomen »krstjani« u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Institut za istoriju u Sarajevu – Hrvatski institut za povijest, Sarajevo – Zagreb, 2005., 499–539.
- ZIRDUM, Andrija, »Svjetovni svećenici u Bosni i Hercegovini u tursko doba«, u: *Nova et vetera*, XXIX/1, Sarajevo, 1979., 205–212.
- ŽUGAJ, Marijan, »Bosanska vikarija i franjevci konventualci«, u: *Croatica christiana periodica*, XIII/24, Zagreb, 1989., 1–26.

*Summary**FRANCISCANS AND THEIR CONVENTS IN THE HUM*

The female author in this article deals with arrival and working of the Franciscans in the Hum area, the importance of the foundation of their convents, but he also deals with working of the Glagolitic priests in Hum. Convents in Hum were built from 14th to 15th century and they were built in Ston, Novi Imotski, Mostar and Ljubuški. These convents became permanent and important bases of the Catholic Church. The Franciscans were working on the entire Bosnian-Hum area with the exception of the eastern part of the Hum area. Although the Franciscans gave an important contribution for developing Catholicism in this area, neither the importance of the work of the Glagolitic priests should be neglected.

KEY WORDS: *Hum, the Franciscans, convent, Glagolitic priests, Catholicism.*